

Agnieszka Klimas <https://orcid.org/0000-0003-2561-5565>

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Humanistyczny, Instytut Językoznawstwa, al. Armii Krajowej 36a
42-200 Częstochowa, e-mail: a.klimas@ujd.edu.pl

SŁOWNICTWO LUDOWE JAKO PODSTAWA DERYWACYJNA XIX-WIECZNYCH NAZWISK PIOTRKÓWA TRYBUNALSKIEGO

FOLK VOCABULARY AS A DERIVATIONAL BASIS OF 19TH CENTURY SURNAMES IN PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

Słowa kluczowe: antroponimia historyczna, kategoria kognitywna, słownictwo ludowe
Keywords: historical anthroponymy, cognitive category, folk vocabulary

Streszczenie

Przedmiotem analizy są nazwiska historyczne występujące w XIX-wiecznych materiałach archiwalnych w Piotrkowie Trybunalskim, motywowane słownictwem ludowym poświadczonym na ziemi piotrkowskiej. W pracy zastosowano metodologię kognitywną, która pozwoliła na wyodrębnienie pięciu kategorii pojęciowych: pokrewieństwo, praca, przestrzeń i miejsce, wygląd i charakter, część–całość, zbiór–element, odzwierciedlonych w formacjach antroponimicznych. Prototypowymi konstrukcjami nazewniczymi motywowanymi słownictwem ludowym są formacje powstałe drogą onimizacji. W kreacji nazwisk uczestniczyła nieliczna grupa sufiksów, wśród nich wyróżniały się te z komponentem *-k-*. Słownictwo ludowe służyło najczęściej do opisywania nazywanych postaci (kategoria wygląd i charakter; kategoria część–całość, zbiór–element) poprzez przywoływanie relacji człowieka z otaczającym go światem.

Abstract

The subject of this analysis involves historical surnames present in the 19th century archival materials of Piotrków Trybunalski derived from folk vocabulary in the region of Piotrków. This paper applies cognitive methodology in order to showcase five conceptual categories, including kinship, work, space and place, appearance and character, part–whole, set–element as reflected in anthroponymic formations. Prototypical onomastic formations that are based on folk vocabulary include structures formed in the process of onimization. The creation of names involved a small group of suffixes, among which those with the *-k-* component stood out. Folk vocabulary was mostly used to describe people (the categories of appearance and personality, part–whole, set–element) by emphasizing the relationship between people and the world around them.

1. WPROWADZENIE

Przedmiotem niniejszego artykułu są nazwiska¹ historyczne, poświadczone w XIX-wiecznych materiałach archiwalnych² Piotrkowa Trybunalskiego³. Rozpatrywane będą formacje nazewnicze motywowane słownictwem ludowym, czyli zasobem leksykalnym, którym posługują się mieszkańcy danego regionu, bez rozstrzygnięcia, czy jest to słownictwo gwarowe, czy ogólnopolskie. Punktem odniesienia uczyniono korpus wyrazów zgromadzonych przez Karola Dejnę w pracy pt. *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego* (obejmujących ziemię piotrkowską), publikowanej w częściach w „Rozprawach Komisji Językowej ŁTN” w latach 1974–1985.

Prześledzenie kreacji nazwisk utworzonych od lokalnej leksyki pozwoli ukazać swoistą charakterystykę badanego środowiska, zachowaną w onimach. Ma w tym pomóc przyjęta w pracy metodologia kognitywna, w językoznawstwie kognitywnym struktury słowotwórcze, w tym nazwy własne⁴, są bowiem postrzegane jako związane ze zdolnościami poznawczymi człowieka, jego wiedzą o świecie (encyklopedyczną, doświadczeniową, kulturową), łączone z właściwą mu oceną i stosunkiem do rzeczywistości. Tego typu opis pozwala pokazać, które elementy składowe sytuacji, ujęte w kształt pojęć, zostały utrwalone w nazwie własnej, a także w jaki sposób myślowe ujmowanie świata przez człowieka znajduje odzwierciedlenie w derywatach nazwotwórczych.

Gramatyka kognitywna jest modelem naturalnym o charakterze subiektywnym i stopniowalnym [Taylor, 2001, s. 86]. Antroponimy o takiej samej postaci fonologicznej mogą mieć zatem różną strukturę znaczeniową, w zależności od sposobu kategoryzowania w procesie nazwotwórczym, w płaszczyźnie doonimicznej.

1 W pracy używany będzie termin *nazwisko*, ale należy pamiętać, że w wieku XIX nie można mówić jeszcze o nazwisku w obecnym znaczeniu – jako nazwie rodu przekazywanej z pokolenia na pokolenie w niezmienionej postaci. Nie było ono jeszcze wtedy ostatecznie ukształtowane, o czym świadczą chociażby poświadczone w dokumentach źródłowych liczne formy wariantywne.

2 Podstawą materiałową są antroponimy wyekscerpowane z akt meldunkowych pochodzących z lat 1864–1880 [KM I] i 1881–1930 [KM II], ale także z ksiąg metrykalnych, tj. aktów urodzeń, chrztów, małżeństw i zgonów parafii św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim, spisanych w latach 1808–1863 [zob. SNMP].

3 Po II wojnie światowej dołączono do nazwy Piotrków drugi człon – Trybunalski – dla upamiętnienia początku parlamentaryzmu polskiego w tym mieście.

4 Nazwisko rozumiane jest jako jednostka symboliczna. Zachodzi ścisły związek symboliczny między biegunem semantycznym nazwy, wyrażającym jej wartość semantyczną, a biegunem fonologicznym, określającym jej realizację gramatyczną. Relacje symboliczne zachodzą nie tylko na poziomie leksykalnym, ale na wszystkich poziomach języka – morfologicznym, składniowym i semantycznym [Waszakowa, 2003, s. 413–414].

Dochodzi czasem do powstawania formacji wieloznacznych lub homonimicznych, przykładowo:

Sala [KM II]: *Sala* I < ap. *sala* ‘dom, pałac’ [DejSI]; *Sala* II < im. hebr. *Sala* [IŻ]; *Sala* III < im. typu *Salezy*, *Salomon*, *Salomea* [Fros; SI];

Bronowski [KM I]: *Bron-owski* I < ap. *brona* [DejSI]; *Bronow-ski* II < n. m. *Bronów*, *Bronowe*, *Broniów* [SG]; *Bron-owski* III < n. os. *Bron* [SSNO] (< niem. n. os. *Brun* [NG] < stwniem. *brunia* ‘napierśnik, pancerz, kolczuga’, stwniem. *brūn* ‘łśniący brunatny’ [NG, 25]); *Bron-owski* IV < n. os. *Brona* [GSNP] (< im. *Broni-sław*, *Często-bron(ka)* [TaszN]).

Antroponimiczną kategorię pojęciową determinuje sposób konceptualizacji człowieka, na który składa się m.in. rodzaj motywacji nazewniczej. W niniejszym artykule, jak już wcześniej wspomniano, rozpatruje się tylko motywację bazującą na leksyce (semantyce) ludowej. Kategorie pojęciowe⁵ wyrażone są zarówno w genetyczno-semantycznych typach nazwisk, jak i w ich budowie morfologicznej [Kaleta, 1998, s. 241–253]. Kognitywiści wyróżnili ponad dwadzieścia podstawowych kategorii pojęciowych o cechach uniwersalnych. Są one wzajemnie pochodne i zhierarchizowane [Grzegorzczkowska, 1993, s. 22], a granice między nimi nie są ostre. Badania nad nazewnictwem osobowym wykazały, iż antroponimy ukształtowały się według ośmiu uniwersalnych kategorii pojęciowych, których granice są trudne do ustalenia. Są to: osoba, pokrewieństwo, przynależność, pochodzenie, przestrzeń i miejsce, praca, wygląd i charakter, emocje oraz wartościowanie [Raszewska-Klimas, 2018]. Struktury onimiczne motywowane słownictwem ludowym powstawały natomiast według kilku z nich, a mianowicie: pokrewieństwa, przestrzeni i miejsca, pracy, wyglądu i charakteru. W ramach kategorii wygląd i charakter wyodrębniano kategorię część–całość, zbiór–element. Antroponimy należące do poszczególnych kategorii opisano poniżej.

5 W ramach paradygmatu kognitywnego postuluje się, że pojęcie jest główną zasadą kategoryzacji, która organizuje treści poznawcze [Langacker, 1987, s. 183; 2008, s. 78; Taylor, 2001, s. 261; 2002, s. 64; Tabakowska, 2001, s. 33–35]. Właściwości ludzkiego poznania odzwierciedlone są zatem w procesach nazwotwórczych ukazujących sposób pojęciowej kategoryzacji świata. Językoznawstwo kognitywne ujmuje kategorie słowotwórcze jako klasy zjawisk wywodzonych od podstawowych kategorii pojęciowych [Kuligowska, 2014, s. 73].

2. KATEGORIA POKREWIEŃSTWO

Pokrewieństwo⁶ stanowi jedną z podstawowych kategorii pojęciowych odzwierciedlonych w osobowych nazwach własnych⁷. Nie jest to jednak popularny sposób wyrażania powiązań rodzinnych w antroponimach piotrkowskich motywowanych słownictwem ludowym. Zaledwie trzy formacje odapelatywne zostały wykreowane w sposób przywołujący kognitywne pojęcie relacji w rodzinie, tj. jedna wyrażona semantycznie, formalnie równa motywującemu ją apelatywowi: *Jedynak* [AU, 1809] < ap. *jedynak* ‘jeden syn’ [DejSl], oraz dwie inne, których pojęcie pokrewieństwa zawiera się w podstawie nazwisk i w układnikach morfologicznych. Są to formacje na *-ewicz*: *Baskiewicz* [AM, 1836] < ap. *basak* ‘panieńskie, nieślubne dziecko’ [DejSl] oraz na *-ski/-cki*⁸: *Kumecki* [KM I] < ap. *kuma* ‘matka chrzestna’ [DejSl]. Ostatni z wymienionych antroponimów to formacja matronimiczna, wyrażająca relacje pokrewieństwa między matką i synem, a także, być może, między kreatorem nazwiska (apelatywu antroponimicznego – *kumecki*) a jego matką chrzestną.

3. KATEGORIA PRZESTRZEŃ I MIEJSCE

Jest to kategoria⁹, którą tworzą nazwiska wyrażające w płaszczyźnie doonimicznej pewne relacje przestrzenne i odniesienia do miejsc związanych w sposób pośredni z nosicielem onimu i jego najbliższym otoczeniem. Wyodrębniono łącznie dwadzieścia jeden nazwisk reprezentujących wskazaną kategorię pojęciową. Przeważają formacje równe pod względem formalnym wyrazom pospolitym, przeniesionym na grunt antroponimiczny ze zmianą funkcji z apelatywnej na onimiczną. Ich podstawami są najczęściej terminy topograficzne. Wskazują na określone cechy ukształtowania terenu: *Czuba* [KM I] < ap. *czuba* ‘szczyt gór’ [DejSl]; *Dolny*

6 Kategorię pokrewieństwo wyrażają następujące formanty rzeczownikowe: *-ic(z)*, *-owic(z)*/*-ewic(z)*, *-ek/-'ek*, *-ka*, *-ko*, *-ik/-yk*, *-'uk*, *-czyk*, *-ec*, *-'ak*, *-czak*, *-arz*, *-ę*, *-ęta* i formanty przymiotnikowe: *-ow*, *-i(y)*, *-in*, *-ski*, *-ik/-yk*. Do kategorii pokrewieństwo należeć będą wszystkie formy patronimiczne [Raszewska-Klimas, 2018, s. 84–87].

7 Nazwiska powstałe od apelatywnych nazw pokrewieństwa zostały m.in. omówione w pracy Małgorzaty Magdy-Czekaj pt. *Nazwy pokrewieństwa jako baza leksykalna polskich nazwisk* [Magda-Czekaj, 2012].

8 Wśród badaczy istnieją rozbieżne opinie na temat patronimicznej funkcji formantu *-ski*. Józef Bubak przytacza jednak niewielką liczbę formacji nazwiskowych, które mogły pełnić funkcję patronimiczną [Bubak, 1986, s. 98].

9 W tworzeniu kognitywnej kategorii przestrzeń i miejsce wyspecjalizowały się sufiksy informujące o relacjach przestrzennych, takie jak: *-owiec*, *-ny (-ni)*, *-owy*, *-ita*, *-nik* [Raszewska-Klimas, 2018, s. 91].

[KM II] < ap. *dolny* [DejSI] czy charakterystyczne punkty terenowe: *Grota* [AZ, 1829] < ap. *grota* [DejSI]; *Karc* [AZ, 1813] < ap. *karcz* ‘pniak pozostały po ścięciu drzewa’ [DejSI]; *Kopiec* [KM II] < ap. *kopiec*: ‘kretowisko’, ‘mrowisko’, ‘zaspa śnieżna’, ‘pewna ilość słomy i ziemi’ [DejSI]; *Kutel* [AU, 1823] < ap. *kutel* ‘wąwóz głęboki, przez wodę wyżłobiony’ [DejSI].

Antroponimy, wskazując na określone miejsce, sugerują pośrednio prace rolnicze, którymi trudnili się mieszkańcy ziemi piotrkowskiej: *Bruzda* [KCH, 1840] < ap. *bruzda*, *brózda*: ‘podłużne zagłębienie w ziemi’, ‘wąski pas ziemi’ ‘rządek rosnących ziemniaków’ [DejSI]; *Grzęda* [KM II] < ap. *grzęda* ‘zagon’ [DejSI]; *Płosa* [AZ, 1814] < ap. *płosa* ‘długi, bardzo wąski pas ziemi’ [DejSI]; *Skiba* [1828 AZ] < ap. *skiba* ‘wąski pas ziemi zaoranej’ [DejSI]. Na tle wymienionych formacji nazewniczych równych apelatywom wyjątek stanowi antroponim utworzony na płaszczynie onimicznej sufiksem *-ewicz*¹⁰: *Liszkiwicz* [KCH, 1853] < ap. *liszka*: ‘grządka, zagonek’, ‘radlina kartofli’ [DejSI] (na wzór nazwisk patronimicznych, zgodnie z kształtującymi się w XIX wieku modelami antroponimicznymi).

Przestrzeń w obrębie miejsca zamieszkania wyznaczają zawarte w podstawach nazwisk odniesienia do budynków mieszkalnych czy zabudowań wokół domu, jak: *Kuczka* [AZ, 1814] < ap. *kuczka* ‘nędzny dom’ [DejSI]; *Pytel* [KCH, 1850] < ap. *pytel* ‘młyn’ [DejSI]; *Sala* [KM II] < ap. *sala* ‘dom; pałac’ [DejSI]; *Kurnicki* [KM II] < ap. *kurnik* ‘pomieszczenie dla kur’ [DejSI].

Antroponimy motywowane słownictwem ludowym, lecz utworzone na gruncie onimicznym za pomocą wykładników morfologicznych, można opisać jako przywołujące kognitywne pojęcie określonych relacji przestrzennych [Skowronek, 2001, s. 159]. Informują bowiem o charakterystycznym pod względem topograficznym miejscu zamieszkania osoby noszącej daną formację nazewniczą. Relacje te wyrażone są zarówno semantycznie, poprzez znaczenie podstawy derywacyjnej, jak i morfologicznie – za pomocą odpowiednich sufiksów. Mowa tu o takich antroponimach jak: *Łągowski* [AM, 1834] / *Łęgowski* [KCH, 1845] < ap. *łąg*, *łęg* ‘bagnista łąka, podmokłe pastwisko’ [DejSI]; *łęg* ‘podmokłe łąki, najczęściej w dolinie rzeki, porośnięte czasem drzewami’ [DejSI]; *Ługowski* [KM II] < ap. *lug* ‘wilgotna łąka potorfowa, podmokłe miejsce, zalane wodą pole’ [DejSI]; *Sapiński* [AU, 1827] < ap. *sap* ‘podmokły, bagnisty grunt, trzęsawisko’ [DejSI]. Omawiane nazwy pośrednio charakteryzują okolicę. Mówią o terenach podmokłych, zalewanych wodą, położonych, być może, nad rzekami Strawka i Wierzejka¹¹ czy jeziorem Bugaj lub w dalszej odległości od Piotrkowa – nad rzeką Pilicą. Na związek osoby nazwanej

10 Też: *Liszkiwicz* [KCH, 1853] < im. ż. hebr. *Liszka* (< im. *Elisza* [SI]); n. os. *Liszka* [AP, GSNP].

11 Wierzejka i Strawka to niewielkie rzeki dorzecza Pilicy, dopływy Strawy, opływające Piotrków od północy i wschodu.

z danym miejscem wskazuje sufiks *-ski*, który w antroponimii wyspecjalizował się w tworzeniu nazwisk odmiejscowych.

Stosunki przestrzenne wyrażone zostały też poprzez rzeczowniki odwołujące się do leśnych terminów topograficznych. Są to formacje z sufiksami: *-ski*: *Bugajski* [AU, 1828] < ap. *bugaj*¹² ‘kawałek lasu liściastego’ [DejSl] oraz *-oń*: *Lasoń* [KCH, 1856] < ap. *las* [DejSl] ‘zapewne o mieszkającym w lesie lub pod lasem’ [GSNP].

Jak wynika z powyższej analizy, kognitywne pojęcie miejsca wyrażone jest w antroponimach formalnie równych wyrazom pospolitym poprzez semantykę rzeczownikowych podstaw derywacyjnych, natomiast struktury sufiksalne przywołują pojęcie określonych relacji przestrzennych.

4. KATEGORIA PRACA

Praca odgrywała znaczącą rolę w procesie kształtowania się nazwisk i jest jedną z najważniejszych kategorii pojęciowych. Pojęcie kategorii praca realizowane jest m.in. poprzez przeniesienie wyrazów pospolitych (utworzonych na gruncie apelatywnym za pomocą różnych wykładników derywacyjnych) do klasy nazwisk, ze zmianą funkcji z apelatywnej na onimiczną. Apelatywy te należą do grupy znaczeniowej, którą określa się mianem wykonawców czynności (*nomina agentis*¹³). Kognitywne pojęcie pracy przywołują antroponimy o podstawach apelatywnych będących nazwami zawodów, urzędów, zajmowanych stanowisk czy wykonywanych czynności (osiem nazw): *Borowy* [AM, 1829] < ap. *borowy* ‘gajowy, leśniczy’ [DejSl]; *Knap* [AZ, 1812] < ap. *knap* ‘tkacz’ [DejSl]; *Kozak* [AU, 1813] < ap. *kozak* ‘carski kawalerzysta’ [DejSl]; *Owczarek* [AM, 1810] < ap. *owczarek* ‘pomocnik pasterza owiec’ [DejSl]; *Pilarz* [KM II] < ap. *pilarz* ‘ten, co tnie drzewo piłą’ [DejSl]; *Skrzypek* [KM I] < ap. *skrzypek* [DejSl]; *Stolarz* [KCH, 1845] < ap. *stolarz* ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z drewna’ [DejSl]; *Szewczyk* [AZ, 1808] < ap. *szewczyk* ‘czeladnik szewski’ [DejSl].

Nieco liczniejszą grupę (dwanaście nazw) stanowią antroponimy derywowane od wyrazów pospolitych sufiksami: *-ski* (osiem nazw): *Dziekański* [AZ, 1829] < ap. *dziekan* ‘proboszcz, mający władzę nad kilkoma parafiami’ [DejSl]; *Koniarski* [KCH, 1840] < ap. *koniarz* ‘chłop lubiący hodować konie’ [DejSl]; *Kosiarski* [AZ, 1818] < ap. *kosiarz* ‘mężczyzna, który kosi’ [DejSl]; *Kraśniński* [KCH, 1853] < ap. *krasić*: ‘farbować’, ‘omaszczać potrawę tłuszczem’ [DejSl]; *Krzewicki* [KCH, 1848] < ap. *krzewić* ‘krzesać iskrę’ [DejSl]; *Listowiecki* [KM II] < ap. *listowy* ‘listonosz’

12 Też: *bugaj* ‘nazwa wielu miejscowości położonych nad wodą, najczęściej w guberni kaliskiej, kieleckiej, piotrkowskiej’ [SG, 1, s. 452], zob. *Bugaj* – niewielkie jezioro na Równinie Piotrkowskiej, położone w obrębie miasta; nazwa osiedla w Piotrkowie Trybunalskim.

13 Zob. kategorie słowotwórcze rzeczowników w gwarach piotrkowskich [Gala-Milczarek, 2009].

[DejSI]; *Plewiński* [KCH, 1860] < ap. *plewić* [DejSI]; *Węgrzynowski* [KCH, 1840] < ap. *węgrzyn* ‘kastrator’ [DejSI]; *-ek*¹⁴ (trzy nazwy): *Leśniczek* [KM II] < ap. *leśnik* ‘leśniczy’ [DejSI], ap. *leśniczy* [DejSI]; *Smolarek* [KCH, 1857] < ap. *smolarz* ‘wyrabiający lub handlujący smołą’ [DejSI]; *Tokarek* [KCH, 1844] < ap. *tokarz* ‘rzemieślnik specjalizujący się w obróbce drzewa’ [DejSI]; *-czyk* (jedna nazwa): *Kramarczyk* [AU, 1824] < ap. *kramarz* ‘sprzedawca odpustowy’ [DejSI].

Podstawami derywacyjnymi nazwisk przywołujących kognitywną kategorię praca są głównie rzeczowniki. Tylko trzy nazwy mają w swej podstawie czasowniki (*Krasiński, Krzewicki, Plewiński*).

Formy odzawodowe występują w polszczyźnie już od XIII wieku¹⁵. Przeważają w miastach, ale obecne są także w środowisku podmiejskim, co potwierdzają wymienione nazwiska piotrkowskie. Są wśród nich formacje nazewnicze wskazujące na prace polowe (*Kosiarski, Plewiński*), na zajęcia związane z lasem lub obróbką drzewa (*Borowy, Leśniczek, Pilarz*), z rzemiosłem istniejącym w Piotrkowie od XVI wieku (*Smolarek, Stolarz, Tokarek, Szewczyk*), handlem (*Kramarczyk*) czy z prężnie rozwijającym się w XIX wieku na ziemi łódzkiej przemysłem włókienniczym (*Knap, Krasiński*). Swój ślad mają też nazwy urzędników miejskich (*Listowiecki*) oraz nazwy żołnierzy służących w armii carskiej (*Kozak*), obecnych w Piotrkowie i okolicy w czasach zaboru rosyjskiego.

5. KATEGORIA WYGLĄD I CHARAKTER

Kognitywną kategorię wygląd i charakter reprezentują nazwy powstałe od wyrazów pospolitych, które w określony sposób opisują nazywanego człowieka zarówno ze względu na jego wygląd, jak i charakter. Genetycznie wywodzą się od przezwisk. Większość z nich ma ujemnie zabarwienie emocjonalnie i tym samym wpisuje się też w kognitywną kategorię emocje i wartościowanie.

Kategorię wygląd i charakter reprezentuje siedemdziesiąt piotrkowskich antroponimów motywowanych słownictwem ludowym, w tym dwadzieścia osiem nazw wyraża swą przynależność do wymienionej kategorii semantycznie, tylko poprzez znaczenie podstawy derywacyjnej. Na wyróżniające się cechy wyglądu człowieka wskazuje dwanaście nazw: *Bruzda* [KCH, 1840] < ap. *bruzda, brózda* ‘przedziałek we włosach’ [DejSI]; *Czarnucha* [AZ, 1812] < ap. *czarnucha* ‘kobieta o ciemnej cerze’ [DejSI]; *Czarny* [KCH, 1846] < ap. *czarny* [DejSI]; *Czuba* [KM I] < ap. *czuba* ‘stary

14 Sufiks *-ek* wskazuje na osoby młode i dodatkowo sugeruje kategorię emocje i wartościowanie, może także przywoływać kognitywne pojęcie relacji rodzinnych.

15 Do prototypowych konstrukcji nazewniczych w kategorii praca należą onimy formalnie równe apelatywnym podstawom derywacyjnym i nazwiska z sufiksem *-(cz)yk* [Raszewska-Klimas, 2018, s. 92].

człowiek, starowina' [DejSl]; *Deka* [AU, 1812] < ap. *deka* 'klatka piersiowa' [DejSl]; *Grzywacz* [AU, 1813] < ap. *grzywacz* 'mający dużą grzywę' [DejSl]; *Kindel* [KM II] < ap. *kindal* 'nos pogardliwie' [DejSl]; *Kluk* [AU, 1826] < ap. *kluk* 'duży nos' [DejSl]; *Majda* [KCH, 1861] < ap. *majda* 'mańkut, człowiek leworęczny' [DejSl]; *Pięta* [KCH, 1859] < ap. *pięta* [DejSl]; *Siwek* [KM II] < ap. *siwek* [DejSl]; a na jego charakter lub specyficzne zachowanie piętnaście formacji: *Czujny* [KM I] < ap. *czujny* 'zwracający na wszystko baczną uwagę' [DejSl]; *Gorszy* [KCH, 1846] < ap. *gorszy* 'zły' [DejSl]; *Górny* [AM, 1821] < ap. *górnny* 'znajdujący się wysoko', przen. 'dumny' [DejSl]; *Klita* [AU, 1809] < ap. *klita bajda* 'brednie' [DejSl]; *Kozak* [AU, 1813] < ap. *kozak* 'chwat, odważny' [DejSl]; *Mamrot* [KM I] < ap. *mamrot* 'ten, co mamrocze, człowiek mrukliwy, mruk, zrzęda', 'jąkała' [DejSl]; *Mękal* [KCH, 1862] < ap. *mękal* 'ten, co męczy naprzykrzaniem się, nudziarz', 'dziecko płaczące i niedające się uspokoić', 'niedołęga', 'mieszczuch, mieszczanin', 'człowiek niedowarzony' [DejSl]; *Pluta* [AZ, 1823] < ap. *pluta* 'ten, co pluje' [DejSl]; *Pytel* [KCH, 1850] < ap. *pytel* 'o człowieku gadatliwym' [DejSl]; *Skrobek* [KCH, 1851] < ap. *skrobek* 'sknera, skąpiec' [DejSl]; *Śmiałek* [KCH, 1861] < ap. *śmiałek* 'człowiek lekceważący niebezpieczeństwo', 'śmiały, odważny' [DejSl]; *Śmiech* [KCH, 1843] < ap. *śmiech* [DejSl]; *Świątek* [KCH, 1858] < ap. *świętek* 'święty, osoba święta' [DejSl]; *Świstak* [KM I] < ap. *świstak* 'świszczypałka' [DejSl]; *Włuka* [KM II] < ap. *włoka* 'człowiek włóczący się, włóczykij, łazęga, powsinoga', 'kobieta, dziewczka rozwiązała, tłuł', 'dziewczyna lubiąca chodzić po jarmarkach, po karczmach' [DejSl]; *Wujek* [KM II] < ap. *wujek* 'o bardzo dobrym człowieku' [DejSl].

Pozostałe czterdzieści dwa nazwiska utworzone zostały drogą derywacji na płaszczyźnie onimicznej, przy czym tylko osiem nazw dotyczy wyglądu osoby nazywanej, a aż trzydzieści cztery jej charakteru lub specyficznego zachowania. Rozbieżności między nazwiskami derywowanymi z kategorii wygląd i z kategorii charakter widoczne są także w dysproporcji wykładników morfologicznych nazwisk realizujących te kategorie. W jednej i w drugiej kategorii co prawda dominuje sufiks *-ski*, ale w kategorii wygląd tworzy on tylko trzy nazwiska: *Chudziński* [AZ, 1830] < ap. *chudzina* 'chuda osoba lub stworzenie' [DejSl]; *Krążyński* [AU, 1809] < ap. *krąg* 'duży węzeł z tyłu głowy, w który kobiety zaplatają włosy' [DejSl]; *Siwakowski* [KCH, 1853] < ap. *siwak* 'człowiek osiwiasty' [DejSl], a w kategorii charakter – dwadzieścia trzy formacje: *Braliński* [KCH, 1847] < ap. *brać* [DejSl]; *Człapski* [KM II] < ap. *człapać* 'ciężko stąpać' [DejSl]; *Drewniacki* [KCH, 1858] < ap. *drewniak* 'człowiek niezdolny, tuman, tępak, mało ruchliwy, ociężały' [DejSl]; *Dziwakowski* [KCH, 1849] < ap. *dziwak* 'człowiek dziwaczny, cudak, oryginał' [DejSl]; *Gawroński* [AM, 1827] < ap. *gawron* 'człowiek gapiołaty' [DejSl]; *Głuchowski* [AZ, 1829] < ap. *głuch*, *głuchy* 'źle słyszący lub niesłyszący' [DejSl]; *Harowski* [KCH, 1861] < ap. *harować* 'ciężko pracować' [DejSl]; *Krzepicki* [KM II] < ap. *krzepki* 'twardy, sztywny' [DejSl]; *Kumecki* [KM I] < ap. *kumać się* 'wchodzić z kim w zażyłe stosunki' [DejSl]; *Laboński* [AM, 1828] < ap.

labać, labować ‘odpoczywać’ [DejSI]; *Leczyński* [KCH, 1860] < ap. *lekce* ‘lecko’ [DejSI]; *Leniewiecki* [AZ, 1813] < ap. *leniwy* [DejSI]; *Płoszyński* [KM I] < ap. *płochy* [DejSI]; *Podlecki* [KCH, 1847] < ap. *podlec* ‘niegodziwiec’ [DejSI]; *Słodkowski* [AZ, 1808] < ap. *słodki* [DejSI]. Wśród nazwisk z sufiksem *-ski* w kategorii charakter wyróżnia się grupa antroponimów utworzonych od apelatywów nazywających różne odgłosy: *Chłapiński* [KCH, 1860] < ap. *chłapać* ‘kłapać’ [DejSI]; *Czukowski* [KCH, 1848] < ap. *czuk* ‘okrzyk przywołujący kurczęta’ [DejSI]; *Gyczyński* [KCH, 1844] < ap. *gycy-gycy* ‘wołanie na gęsi’ [DejSI]; *Hurzyński* [KM I] < ap. *hurgotać* ‘hałasować’ [DejSI]; *Krążyński* [AU, 1809] < ap. *krągać* ‘chrząkać’ [DejSI]; *Kwakowski* [AU, 1821] < ap. *kwakać* ‘o kaczce: wydawać głos’ [DejSI]; *Rykalski* [KCH, 1840] < ap. *rykała* ‘człowiek pokrzykujący’ [DejSI].

Nazwiska z kategorii wygląd powstały ponadto z udziałem dwóch innych wykładników morfologicznych, tj.: *-ek* (jedna nazwa): *Lalek* [AU, 1827] < ap. *lala* ‘piękna kobieta’ [DejSI] i *-oń* (jedna nazwa): *Krasoń* [KCH, 1859] < ap. *krasy* ‘łaciaty, mający nieregularne plamy odmiennego koloru, pstry’ [DejSI] oraz drogą derywacji fleksyjnej (dwie nazwy): *Czarnucha* [AZ, 1812] < ap. *czarnuch* ‘człowiek o czarnych włosach, ciemnej cerze’ [DejSI]; *Kędziora* [AM, 1810] < ap. *kędzior* ‘człowiek, któremu włosy same się kręcą, kędzierzawy’ [DejSI] i derywacji wstecznej (jedna nazwa): *Przybył* [AU, 1808] < ap. *przybyły* ‘ten, który przybył’ [DejSI].

W kreacji antroponimów konceptualizujących charakter człowieka widoczne jest większe zróżnicowanie wykładników morfologicznych, chociaż są one zazwyczaj poświadczane jednostkowo. Należą do nich takie sufiksy, jak: *-ak* (jedna nazwa): *Ledziak* [KCH, 1862] < ap. *leda* ‘lada’ [DejSI]; *-ala* (jedna nazwa): *Pierzchała* [AU, 1818] < czas. *piezchać* ‘uciekać, znikać’ [DejSI]; *-an* (jedna nazwa): *Ledwan* [KCH, 1851] < ap. *ledwo, ledwy* ‘zaledwie, z trudem’ [DejSI]; *-acz* (jedna nazwa): *Krzykacz* [AU, 1818] < ap. *krzykać* ‘pokrzykiwać’ [DejSI]; *-arz* (dwie nazwy): *Kłuciarz* [KM II] < ap. *klócić się* [DejSI]; *Krynciarz* [KM II] < ap. *kręcić* [DejSI]; *-el* (jedna nazwa): *Jargiel* [KCH, 1860] < ap. *jargotać* ‘o odgłosie kół toczących się po kamienistej drodze; turkotać’ [DejSI]; *-ka* (jedna nazwa): *Czajka* [AM, 1808] < ap. *czaja* ‘czaić się’ [DejSI]; *-ot* (jedna nazwa): *Klekot* [KM I] < ap. *klekać* ‘klekotać’ [DejSI].

Dwa nazwiska utworzone zostały na skutek derywacji wstecznej: *Bok* [KM II] < ap. *boczyć się* ‘być obrażonym’ [DejSI]; *Ciara* [AZ, 1823] < ap. *ciarać się* ‘walać się, tarzać się’ [DejSI].

Podstawami derywacyjnymi nazwisk z kategorii wygląd i charakter, formalnie równych apelatywom, były niemal w stu procentach rzeczowniki, sporadycznie przymiotniki (*czarny, czujny, gorszy*). Warto odnotować fakt, że antroponimy z wykładnikami morfologicznymi realizowały wymienioną kategorię od podstaw czasownikowych (np. *brać, chłapać, człapać, hurgotać, klócić się* itd.) znacznie częściej, niż ma to miejsce w innych kategoriach pojęciowych.

Z przytoczonych wyżej formacji nazewniczych wynika, że chętniej przywoływano w historycznych antropimach piotrkowskich charakter osoby nazywanej niż jej wygląd. Konceptualizowano w ten sposób cechy niepożądane lub pożądane u człowieka, obrazując jednocześnie system wartości istotny w życiu społecznym [zob. Matusiak-Kempa, 2019]. Na podstawie omówionych tu nazwisk trudno jest wskazać charakterystyczne dla środowiska piotrkowskiego wartości albo antywartości konceptualizowane w nazwiskach. Są nazwy wskazujące na cechy pozytywne, jak odwaga i męstwo (np. *Kozak*, *Śmialek*), oraz piętnujące złe zachowania, jak: niegodziwość (np. *Podlecki*, *Krynciarz*), skąpstwo (np. *Skrobek*) czy tchórzostwo (*Płoszyński*), ale nie stanowią one o wyjątkowości antropimii piotrkowskiej. To, co może wyróżniać nazwiska piotrkowskie z omawianej kategorii, to dość liczna grupa onimów oddających różnego rodzaju dźwięki wydawane przez człowieka (np. *Czukowski*, *Gyczyński*, *Krążyński*, *Krzykacz*, *Rykała*), naśladujących zwierzęta (*Kwakowski*) czy odgłosy innego rodzaju (np. *Hurzyński*, *Jargiel*, *Klekot*).

6. KATEGORIA CZĘŚĆ–CAŁOŚĆ, ZBIÓR–ELEMENT

Nazwiska, poza kategorią wygląd i charakter, mogą reprezentować kategorię podobieństwo obiektów i kategorię część–całość, zbiór–element. Człowiek, żyjąc w określonej rzeczywistości, opisywał otaczający go świat za pomocą znanego mu słownictwa (kategoryzując tę rzeczywistość według pojęć). Osoba konceptualizowana była zwykle w sposób metaforyczny, na zasadzie podobieństwa do obiektów, elementów świata realnego. Szczególnym rodzajem metafory jest metonimia – jako jeden z głównych czynników kształtujących nazwy własne. Kognitywnym odpowiednikiem metonimii jest właśnie kategoria część–całość, zbiór–element [Czopek-Kopciuch, 2004, s. 34–35]. Odwołania metaforyczno-metonimiczne utrwalone w piotrkowskich onimach dotyczą najbliższego otoczenia człowieka i koncentrują się wokół pięciu pól semantycznych, stanowiących:

1. Odniesienia do przedmiotów i sprzętów codziennego użytku, często związanych z wykonywaną pracą, także do elementów ubioru (pięćdziesiąt osiem nazw: trzydzieści sześć formalnie równych apelatywom; dwadzieścia dwa nazwiska derywowane: *-ski* (13), *-ak* (2), *-ewicz* (2), *-(cz)yk* (1), *-acz* (1), *-ał* (1), *-ek* (1), *-ta* (1)).

Należą tu onimy zbieżne formalnie z motywującymi je apelatywami: *Basior* [KM II] < ap. *basior* ‘duży, nieporęczny bat’ [DejSl]; *Brus* [KCH, 1846] < ap. *brus* ‘kamień do ostrzenia, osełka’ [DejSl]; *Bujak* [KM II] < ap. *bujak* ‘kolebka polna’ [DejSl]; *Chachul(a)* [AM, 1835] < ap. *chachula* ‘kapica, skóra surowa na bijaku lub dzierzaku cepa’ [DejSl]; *Czapka* [AZ, 1808] < ap.

czapka: ‘snop osłaniający inne snopy od deszczu’, ‘blaszany kapturek z otworem na płomień w lampie naftowej’ [DejSl]; *Czuba* [KM I] < ap. *czuba* ‘kapturek’ [DejSl]; *Dratwa* [KM I] < ap. *dratwa* ‘nić konopna lub lniana, używana przez szewców i rymarzy’ [DejSl]; *Dzierżek* [KM II] < ap. *dzierżak* ‘dłuższy kij cepa, który trzyma się w rękę’ [DejSl]; *Garnek* [KM II] < ap. *garnek* [DejSl]; *Grzęda* [KM II] < ap. *grzęda* ‘drażek do wieszania’, ‘stanowisko dla kur’ [DejSl]; *Gwóźdź* [KM II] < ap. *gwóźdź* [DejSl]; *Kielek* [KCH, 1851] < ap. *kielek* ‘dem. od kieł’ [DejSl]; *Konewa* [KM II] < ap. *konewa* ‘konewka, naczynie do noszenia i przenoszenia wody’ [DejSl]; *Kopciuch* [AM, 1815] < ap. *kopciuch* ‘lampa’ [DejSl]; *Kopyść* [AZ, 1831] < ap. *kopyść* ‘drewniana łopatka do mieszania potraw przy gotowaniu’ [DejSl]; *Kozak* [AU, 1813] < ap. *kozak* ‘stojak, za pomocą którego dziecko uczy się chodzić’ [DejSl]; *Kozieł* [KCH, 1842] < ap. *kozieł* ‘skrzyżowane drążki służące do piłowania drewna’, ‘drewniana podstawa sieczkarni’ [DejSl]; *Kozik* [KCH, 1860] < ap. *kozik* ‘mały składany nóż z drewnianym trzonkiem’ [DejSl]; *Kranc* [KM I] < ap. *kranc* ‘pas stalowy łączący oś z progiem i nasadem wozu’ [DejSl]; *Krążel* [AU, 1809] < ap. *krążel* ‘tłuczek maślnicy’ [DejSl]; *Krężalek* [KCH, 1862] < ap. *krężolek* ‘krężel’, ‘część kołowrotka, na którą nawija się włókno’ [DejSl]; *Kubik* [KM II] < ap. *kubik* [DejSl]; *Kulka* [KCH, 1845] < ap. *kulka* [DejSl]; *Kurzak* [AZ, 1829] < ap. *kurzak* ‘przyrząd do okadzania, okurzania pszczoł’ [DejSl]; *Legar* [KM I] < ap. *legar* ‘belka drewniana, służąca do mocowania desek podłogowych’ [DejSl]; *Łągwa* [AU, 1812] < ap. *lągwa* ‘pręt żelazny łączący sztelwagę z osią przednią wozu’ [DejSl]; *Mączka* [KCH, 1861] < ap. *mączka* ‘bieliło do twarzy, puder’, ‘proszek, pył’, ‘krochmal’ [DejSl]; *Piecyk* [KCH, 1844] < ap. *piecyk* [DejSl]; *Powązka* [KM II] < ap. *powązka* ‘kawałek płótna do cedzenia mleka’ [DejSl]; *Pytel* [KCH, 1850] < ap. *pytel* ‘we młynie sito, przez które przesiewa się mąkę’ [DejSl]; *Skrobek* [KCH, 1851] < ap. *skrobek* ‘stara, zdarta miotła z gałęzi’ [DejSl]; *Szczepka* [AM, 1837] < ap. *szczepka* ‘polanko’, ‘żywiczny kawałek drzewa do rozpalenia’ [DejSl]; *Szeląg* [AZ, 1817] < ap. *szeląg* ‘drobna moneta miedziana’ [DejSl]; *Świątek* [KCH, 1858] < ap. *świętek* ‘obraz święty, figura świętego’ [DejSl]; *Świstak* [KM I] < ap. *świstak* ‘świstawka’ [DejSl]; *Włuka* [KM II] < ap. *włoka* ‘włoczydło, czyli dwa kije złączone w węgielnicy’, ‘brona drewniana’ [DejSl]; *Woźny* [KM II] < ap. *woźny* ‘przynależny do wozu’ [DejSl].

Wśród antropimów z wykładnikami morfologicznymi pierwsze miejsce pod względem frekwencji zajmują te z sufiksem *-ski*, tworząc grupę trzynastu nazwisk: *Breszyński* [AM, 1827] < ap. *brecha* ‘narzędzie do wyciągania gwoździ’ [DejSl]; *Bronowski* [KM I] < ap. *brona* [DejSl]; *Człapski* [KM II] < ap. *człap* ‘samogłówka na tchórze’ [DejSl]; *Drewniacki* [KCH, 1858] < ap. *drewniak* ‘wiadro drewniane’, ‘kołek szewski’, ‘rodzaj tkaniny’ [DejSl]; *Kabziński*

[KCH, 1844] < ap. *kabza* ‘woreczek na pieniądze’ [DejSl]; *Kamaszewski* [KM I] < ap. *kamasz* ‘but męski wciągany, z krótką cholewką’ [DejSl]; *Kieczkowski* [AZ, 1811] < ap. *kiecka* ‘spódnica na co dzień, też odświętna’, ‘sukienka’ [DejSl]; *Krażyński* [AU, 1809] < ap. *krąg* ‘rondo kapelusza’, ‘kapa’ [DejSl]; *Krejowski* [KCH, 1849] < ap. *krajka* ‘barwna wstążka tkana z grubych nici (z północnopolską wymianą -ra- w -re-)’ [DejSl]; *Kropidłowski* [AM, 1837] < ap. *kropidło* [DejSl]; *Ławicki* [KM II] < ap. *ławica* ‘stara ławka’ [DejSl]; *Płachciński* [KM I] < ap. *plachta* ‘duży kawał tkaniny’ [DejSl]; *Siwakowski* [KCH, 1853] < ap. *siwak* ‘garnek gliniany na mleko’ [DejSl].

Po dwie formacje utworzone zostały sufiksami *-ak*: *Chrupczak* [KCH, 1859] < ap. *chrup* ‘stary but’ [DejSl]; *Kopyciak* [AU, 1823] < ap. *kopyto* ‘kopyto zwierzęce, kopyto szewskie’ [DejSl] i *-ewicz*: *Baskiewicz* [AM, 1836] < ap. *basak* ‘szmaciana lalka dla dzieci’ [DejSl]; *Kosiorkiewicz* [AM, 1840] < ap. *kosiorek*: ‘ożóg, kij do wygarniania popiołu z pieca piekarskiego’, ‘belka zwisająca żurawia’ [DejSl].

Jednostkowe poświadczenia mają formy na *-czyk*: *Kubajczyk* [AM, 1816] < ap. *kubaj*: ‘pochwa na oselkę’, ‘kaptur u płaszczu’ [DejSl]; *-acz*: *Ławacz* [KM II] < ap. *ława* ‘łóżko przykrywane deską, na które siada się w dzień’, ‘płozą sań’, ‘kadłub żaren’, ‘ława do prania’, ‘część przeszycy’ [DejSl]; *-ał*: *Kufał* [KM II] < ap. *kufa*: ‘beczka, kadź’, ‘skrzynia na ziarno’, ‘coś dużego’ [DejSl]; *-ek*: *Lacek* [KM II] < ap. *lace* ‘obuwie z drewnianą podeszwą bez pięty’ [DejSl]; *-ta*: *Buksza* [KCH, 1858] < ap. *buksza* ‘żelazna pochwa, łożysko wewnątrz piasty koła’ [DejSl].

2. Odniesienia do pokarmów (dwadzieścia siedem nazw: szesnaście formalnie równych apelatywom; dziewięć nazwisk derywowanych: *-ski* (4), *-ała* (1), *-ek* (1), derywacja fleksyjna (3)).

Pożywienie stanowi bardzo ważny aspekt życia, stąd liczne formy onimiczne, będące metaforyczno-metonymicznymi odniesieniami do pokarmu: *Kozak* [AU, 1813] < ap. *kozak* ‘grzyb jadalny, koźlak’ [DejSl]; *Kuliś* [KM I] < ap. *kulis* ‘zupa ze śliwek’ [DejSl]; *Kurek* [KM II] < ap. *kurek* ‘gatunek grzyba jadalnego’ [DejSl]; *Kurzyn(a)* [KCH, 1860] < ap. *kurzyna* ‘mięso z kury’ [DejSl]; *Leśniak* [KCH, 1859] < ap. *leśniak* ‘owoc dzikiej, leśnej jabłonki’ [DejSl]; *Łuszczak* [KM II] < ap. *łuszczak* ‘orzech laskowy, opadły po dojrzeniu’ [DejSl]; *Makuch* [AZ, 1829] < ap. *makuch* ‘placek z siemienia po wyciśnięciu z niego oleju’ [DejSl]; *Maślanka* [AU, 1821] < ap. *maślanka* [DejSl]; *Mączka* [KCH, 1861] < ap. *mączka* ‘dem. od mąka’ [DejSl]; *Mękal* [KCH, 1862] < ap. *mękal* ‘placek zrobiony naprędce’ [DejSl]; *Otręba* [AZ, 1827] < ap. *otręba*, *otręby* [DejSl]; *Owsiany* [KCH, 1856] < przym. *owsiany* [DejSl]; *Pasternak* [KM II] < ap. *pasternak* ‘roślina warzywna, burak, ćwikła’ [DejSl]; *Pęczak* [KCH, 1840] < ap. *pęczak*, *pęczak* ‘otłuczony

jęczmień' [DejSl]; *Serwatka* [KM I] < ap. *serwatka* 'płyn pozostały z mleka po odcedzeniu sera' [DejSl]; *Skiba* [AZ, 1828] < ap. *skiba* 'kawałek chleba' [DejSl].

Nazwy pokarmów, potraw czy ich składników stały się podstawą do tworzenia antroponomów z wykorzystaniem wykładników morfologicznych, wśród których, jak w innych omawianych kategoriach kognitywnych, najproduktywniejszy był sufixs *-ski*: *Famulski* [AZ, 1815] < ap. *famula*: 'gęsta potrawa' [DejSl]; *Kaszewski* [KCH, 1861] < ap. *kasza* [DejSl]; *Kraśniewski* [KM II] < ap. *kraśny* 'okraszony, kraszony omastą' [DejSl]; *Perski* [KM II] < ap. *pera* 'kartofel' [DejSl].

Jednostkowe poświadczenie mają formanty *-ek*: *Kołaczek* [KM II] < ap. *kołacz* 'placek pszenny, obrzędowe ciasto weselne' [DejSl] i *-ala*: *Grochala* [KCH, 1851] < ap. *grochal* 'augm. od groch' [DejSl].

Drogą derywacji fleksyjnej powstały trzy antroponimy: *Glonka* [AZ, 1822] < ap. *glonek* 'kromka chleba' [DejSl]; *Lesiak* [KCH, 1857] < ap. *lesiaki* 'gatunek grzybów' [DejSl]; *Krup(a)* [AZ, 1817] < ap. *krupy* 'kasza jęczmienna' [DejSl].

3. Odniesienia do fauny (trzydzieści sześć nazw: dwadzieścia formalnie równych apelatywom; szesnaście nazwisk derywowanych: *-ski* (12), *-ka* (1), *-ewicz* (3)).

Zasób słownictwa apelatywnego dotyczącego środowiska człowieka dawał największe i najprostsze możliwości indywidualizacji ludzi. Stąd liczna grupa nazw, mająca w swej podstawie apelatywne określenia ze świata roślin i zwierząt. Metaforyczno-metonimiczne odniesienia do otaczającej człowieka fauny utrwalone zostały w następujących nazwach, zbieżnych formalnie z apelatywami ludowymi: *Czczotka* [AM, 1839] < ap. *czczotka* 'ptak z rodziny łuszczaków' [DejSl]; *Komar* [KM II] < ap. *komar* [DejSl]; *Kowalik* [AU, 1816] < ap. *kowalik* 'światlik, robaczek świętojański' [DejSl]; *Leśniak* [KCH, 1859] < ap. *leśniak* 'odmiana zająca' [DejSl]; *Łoś* [KM II] < ap. *łoś* 'zwierzę' [DejSl]; *Pawik* [KM I] < ap. *pawik* 'odmiana gołębia', 'dem. od paw' [DejSl]; *Raczek* [KCH, 1861] < ap. *raczek* 'dem. od rak' [DejSl]; *Skowron* [AU, 1813] < ap. *skowron* 'ptak śpiewający' [DejSl]; *Słomka* [AU, 1823] < ap. *słomka* 'gatunek ptaka' [DejSl]; *Szczupak* [KM I] < ap. *szczupak* 'gatunek ryby' [DejSl]; *Szczygiel* [KM II] < ap. *szczygiel* 'ptak z rodziny łuszczaków' [DejSl]; *Świstak* [KM I] < ap. *świstak* 'jaźwiec – zwierzę szczurowate' [DejSl].

Wyróżnia się grupa nazwisk będących odniesieniami do zwierząt gospodarskich: *Buhaj* [KCH, 1842] < ap. *buhaj* 'byk rozplodowy' [DejSl]; *Gąsior* [KCH, 1862] < ap. *gąsior* 'samiec gęsi' [DejSl]; *Grzywacz* [AU, 1813] < ap. *grzywacz* 'gatunek gołębia' [DejSl]; *Kaczka* [AU, 1824] < ap. *kaczka* [DejSl];

Kaczor [KM II] < ap. *kaczor* ‘samiec kaczki’ [DejSl]; *Kozieł* [KCH, 1842] < ap. *kozieł*: ‘samiec kozy’, ‘samiec sarny’ [DejSl]; *Owczarek* [AM, 1810] < ap. *owczarek* ‘rasa psa’ [DejSl]; *Woźniak* [AU, 1809] < ap. *woźniak* ‘koń zaprzęgowy’, ‘wierzchowiec’ [DejSl].

Wśród wykładników morfologicznych urabiających formacje nazewnicze od apelatywów nazywających elementy lokalnej fauny znów najproduktywniejszy okazał się sufiks *-ski/-cki*: *Ciecierowski* [AM, 1833] < ap. *cieciora* ‘biedronka, *Coccinella*’ [DejSl]; *Dziębiński* [KM II] < ap. *dzięba* ‘zięba’ [DejSl]; *Gawroński* [AM, 1827] < ap. *gawron* ‘ptak z rodziny wróblowatych’ [DejSl]; *Jaskółski* [KM II] < ap. *jaskóła* ‘jaskółka’ [DejSl]; *Jaźwicki* [AZ, 1829] < ap. *jaźwica* ‘gatunek ryb’, *jaźwiec* ‘borsuk’ [DejSl]; *Kaczeński* [AZ, 1811] < ap. *kacz, kacza* ‘kaczka’ [DejSl]; *Kamorowski* [KCH, 1845] < ap. *kamor* ‘komar’ [DejSl]; *Karoński* [KCH, 1847] < ap. *kary* ‘czarny, o maści konia’ [DejSl]; *Kraskowski* [AM, 1810] < ap. *kraska* ‘nazwa ptaka’ [DejSl]; *Leliński* [AZ, 1831] < ap. *leleń* ‘jeleń’ [DejSl]; *Piskorski* [AU, 1817] < ap. *piskorz* ‘rodzaj ryby’ [DejSl]; *Słowicki* [AU, 1822] < ap. *słowik* [DejSl].

Formacje jednostkowe tworzą sufiksy *-ka*: *Czajka* [AM, 1808] < ap. *czaja* ‘czajka’ [DejSl] i *-ewicz*: *Kurasiewicz* [AZ, 1829] < ap. *kuras* ‘kogut’ [DejSl].

4. Odniesienia do flory (trzydzieści trzy nazwy: czternaście formalnie równych apelatywom; dziewiętnaście nazwisk derywowanych: *-ski* (16), *-ewicz/-owicz* (2), derywacja fleksyjna (2)).

Zawarte w onimach metaforyczno-metonimiczne odniesienia do otaczającej człowieka flory są równie popularne jak powiązania ze światem zwierząt. Dotyczą roślin najbliższych człowiekowi, uprawianych w domu: *Gorgoń* [KM I] < ap. *gorgon* ‘georgia, *Dahlia*’ [DejSl]; *Lipka* [AU, 1828] < ap. *lipka* ‘kwiat doniczkowy’ [DejSl]. Inne nazwiska utworzone bez modyfikacji morfologicznej, zawierające w swej budowie nazwę rośliny lub jej części czy zbiór, to: *Bławat* [KM I] < ap. *bławat* ‘bławatek, chaber’ [DejSl]; *Chachuł* [AM, 1835] < ap. *chachól* ‘sноп pokrywający kopę zboża na polu’ [DejSl]; *Czuba* [KM I] < ap. *czuba* ‘wiązka siana lub snopek zboża na wierzchu kopy’, ‘bukiet’ [DejSl]; *Gula* [KM II] < ap. *gula* ‘huba drzewna’ [DejSl]; *Jasień* [KCH, 1859] < ap. *jasień* ‘jesion’ [DejSl]; *Jasion* [KM I] < ap. *jesion, jasion* ‘drzewo z gatunku oliwkowatych’ [DejSl]; *Kostrzewa* [AU, 1820] < ap. *kostrzewa* ‘roślina podobna do mietlicy, ale mająca ziarna, którymi można karmić konie’ [DejSl]; *Krakowiak* [AU, 1826] < ap. *krakowiak*¹⁶ ‘grzyb z czerwonym kapeluszem’ [DejSl]; *Kuczka* [AZ, 1814] < ap. *kuczka* ‘sнопki ustawione w polu do schnięcia’, ‘pęczki zgrabionej koniczyny’ [DejSl]; *Łuszczak* [KM II] < ap.

16 Też: małopolski *krakowiak* ‘kwiat doniczkowy (pelargonia lub geranium)’ – zob. Wronicz, 2016, s. 148.

łuszczak ‘łuska, część łodygi lnu’, ‘łuski na ziarnach gryki’ [DejSI]; *Rokita* [AZ, 1823] < ap. *rokita* ‘gatunek wierzby’ [DejSI]; *Słomka* [AU, 1823] < ap. *słomka* ‘żdźbło słomy’ [DejSI].

Produktywność wykładników morfologicznych w tej grupie nazw nie odbiega od innych kategorii antroponimicznych. Najbardziej produktywny jest formant *-ski*: *Chojnacki* [AU, 1814] < ap. *chojna* ‘sosna’, ‘las iglasty’ [DejSI]; *Ciarczyński* [AZ, 1818] < ap. *ciarka* ‘owoc tarniny’ [DejSI]; *Fiałkowski* [AM, 1811] < ap. *fijatek*, *fijolek* [DejSI]; *Jodłowski* [AU, 1813] < ap. *jodła* [DejSI]; *Kaczeński* [AZ, 1811] < ap. *kaczeniec* [DejSI]; *Komosiński* [AM, 1836] < ap. *komosa* ‘lebioda’ [DejSI]; *Kotarbiński* [KCH, 1854] < ap. *kotarba* ‘czeremcha’ [DejSI]; *Kraskowski* [AM, 1810] < ap. *kraska* ‘snopek zboża’ [DejSI]; *Kręglewski* [AU, 1814] < ap. *kręgołek* ‘wierzchołek drzewa’ [DejSI]; *Kruszyński* [AU, 1813] < ap. *kruszyna* ‘czeremcha’ [DejSI]; *Listowiecki* [KM II] < ap. *listowie* ‘liście, ulistnienie’ [DejSI]; *Liwiński* [AU, 1812] < ap. *liwa* ‘gatunek wierzby’ [DejSI]; *Łochyński* [AU, 1826] < ap. *lochynia* ‘borówka bagienna; łochynia, włochynia, pijanica’, ‘jeżyna, pęd rośliny *Rubus* okryty kolcami’ [DejSI]; *Łoziński* [AU, 1826] < ap. *łozina* ‘krzew z rodziny wierzbowatych, którego pręty służą do wyrobów koszykarskich’ [DejSI]; *Lubiński* [KCH, 1846] < ap. *lubin* [DejSI]; *Pączyński* [KCH, 1857] < ap. *pąk*, *pęk* [DejSI].

Jedno nazwisko zostało utworzone drogą derywacji fleksyjnej: *Lubawa* [AZ, 1808] < ap. *lubawy* ‘o drzewie stojącym: spróchniały, zmarniały’ [DejSI].

Niejednoznaczne interpretacyjnie są dwie konstrukcje z sufiksem *-owicz/-ewicz*, które w zależności od znaczenia apelatywu mogły urabiać nazwiska konotujące świat zwierząt lub świat roślin: *Kozubowicz* [AM, 1808] < ap. *kozub*: ‘stare zwierzę’ lub ‘rośliny na wodzie’ [DejSI]; *Koźlakiewicz* [AM, 1839] < ap. *koźlak*: ‘koźle’ lub ‘grzyb jadalny, kozak, koźlarz’ [DejSI].

5. Odniesienia do zjawisk atmosferycznych (siedem nazw formalnie równych apelatywom).

Cechą charakterystyczną historycznego nazewnictwa piotrkowskiego motywowanego słownictwem ludowym o metaforyczno-metonimicznych odniesieniach do zjawisk przyrody jest brak formacji derywowanych. Wszystkie antroponimy są równe pod względem formalnym motywującym je apelatywom i dotyczą zazwyczaj niekorzystnych warunków pogodowych. Są to nazwiska: *Burza* [AM, 1809] < ap. *burza* [DejSI]; *Chachul* [AM, 1835] < ap. *chachól* ‘silny porywisty wiatr’ [DejSI]; *Kurzanka* [KM II] < ap. *kurzanka* ‘zadymka’ [DejSI]; *Pluskota* [KCH, 1850] < ap. *pluskota* ‘słota’ [DejSI]; *Pluta* [AZ, 1823] < ap. *pluta* ‘słota, dżdżysta pogoda’ [DejSI]; *Smuga* [AM, 1839] < ap. *smuga* [DejSI]; *Świstak* [KM I] < ap. *świstak* ‘wiatr’ [DejSI].

Kategoria część–całość, zbiór–element jest najliczniejszą kategorią antroponimiczną bazującą na słownictwie ludowym. Liczy sto pięćdziesiąt dziewięć nazw,

wśród których dziewięćdziesiąt trzy są formalnie równe motywującym je apela-
tywom. Spośród sześćdziesięciu sześciu antroponimów utworzonych drogą dery-
wacji czterdzieści pięć powstało za pomocą sufiksu *-ski*. Pozostałe formacje uro-
bione zostały sufiksami: *-ewicz/-owicz* (7), *-ak* (2), *-ek* (2), *-acz* (1), *-ał* (1), *-ała* (1),
-czyk (1), *-ka* (1), *-ta* (1). Drogą derywacji fleksyjnej powstały cztery antroponimy.
Kategorię część–całość, zbiór–element tworzyły prawie wyłącznie antroponimy
o podstawach rzeczownikowych. Nazwiska te pod względem semantycznym moc-
no osadzone są w realiach dnia codziennego i w środowisku najbliższym człowie-
kowi, na które składają się praca, dom, ubiór, jedzenie, otaczająca go przyroda oraz
zwierzęta leśne i hodowlane.

7. PODSUMOWANIE

Ze zbioru XIX-wiecznych nazwisk piotrkowskich wyekscerpowano dwieście sie-
demdziesiąt trzy antroponimy motywowane słownictwem ludowym funkcyjnu-
jącym na ziemi piotrkowskiej. Reprezentują one pięć kategorii pojęciowych: po-
krewieństwo, przestrzeń i miejsce, praca, wygląd i charakter, część–całość,
zbiór–element. Większość antroponimów (143) jest wynikiem onimizacji. Pozo-
stałe nazwiska (130) zostały utworzone drogą derywacji sufiksальной oraz derywacji
fleksyjnej i wstecznej. Produktywność sufiksów w ramach poszczególnych katego-
rii kognitywnych prezentuje tabela 1.

TABELA 1. Produktywność sufiksów w ramach poszczególnych kategorii kognitywnych

Kategoria Sufiks	Kategoria pokrewieństwo	Kategoria prze- strzeń i miejsce	Kategoria praca	Kategoria wygląd i charakter	Kategoria część-całość, zbiór-element	Liczba ogółem
<i>-ski</i>	1	6	8	26	45	86
<i>-acz</i>	–	–	–	1	1	2
<i>-ewicz/-owicz</i>	1	1	–	–	7	9
<i>-ka</i>	–	–	–	1	1	2
<i>-ak</i>	–	–	–	1	2	3
<i>-ek</i>	–	–	3	1	2	5
<i>-czyk</i>	–	–	1	–	1	2
<i>-eł</i>	–	–	–	1	–	1
<i>-ał</i>	–	–	–	–	1	1
<i>-ała</i>	–	–	–	1	1	2
<i>-an</i>	–	–	–	1	–	1

Kategoria / Sufiks	Kategoria pokrewieństwo	Kategoria przetrzeń i miejsce	Kategoria praca	Kategoria wygląd i charakter	Kategoria część-całość, zbiór-element	Liczba ogółem
-oń	-	1	-	1	-	2
-arz	-	-	-	2	-	2
-ta	-	-	-	-	1	1
-ot	-	-	-	1	-	1
Derywacja fleksyjna	-	-	-	2	4	6
Derywacja wsteczna	-	-	-	3	-	3
N. derywowane	2	8	12	42	66	130
N. równe apelatynom	1	13	8	28	93	143
Razem	3	21	20	70	159	273

Źródło: opracowanie własne.

Jak wykazały badania dotyczące budowy słowotwórczej rzeczowników w gwarach piotrkowskich, znaczna część leksyki ludowej jest wspólna dla gwar i polszczyzny ogólnej [Gala-Milczarek, 2009, s. 152]. Potwierdza to również słownictwo ludowe zebrane przez Karola Dejnę, a będące podstawą omawianych nazwisk. Beata Gala-Milczarek zwraca uwagę na bogactwo formantów w gwarach piotrkowskich. Badaczka wyodrębniła sto osiemdziesiąt wykładników [Gala-Milczarek, 2009, s. 153]. Rzeczowniki w gwarach piotrkowskich tworzą osiemnaście kategorii (siedemnaście semantycznych i jedną stylistyczną), realizowanych przez podstawę leksykalną i sufiks, w charakterze typów słowotwórczych według wykładników samogłoskowych: *-a*, *-e*, *-ę*, *-o*, *-y* oraz z komponentami spółgłoskowymi: *-b-*, *-c-*, *-ch-*, *-cz-*, *-ć-*, *-d-*, *-g-*, *-j-*, *-k-*, *-sk-*, *-l-*, *-ł-*, *-m-*, *-n-*, *-ń-*, *-r-*, *-rz-*, *-s-*, *-ś-*, *-t-*, *-w-* [Gala-Milczarek, 2009, s. 144].

Appelativa i *nomina propria* tworzą nadrzędną kategorię kognitywną rzeczownika¹⁷. Zaznaczają się jednak duże odrębności między słowotwórstwem rzeczowników gwarowych a tworzeniem antroponimów piotrkowskich, których podstawami derywacyjnymi jest słownictwo ludowe/gwarowe. Zaskakuje wręcz niewielka liczba sufiksów wykorzystanych do kreacji nazwisk (15), względem bogactwa

17 W grupie nazw utworzonych od apelatywów drogą derywacji sufiksальной mieszczą się nazwiska z wykładnikami strukturalnymi właściwymi słowotwórstwu apelatywnemu. Józef Bubak wymienia ich około siedemdziesięciu, np. *-a*, *-acz*, *-aga*, *-aj*, *-ak*, *-al(a)*, *-al(a)*, *-an*, *-ania*, *-ara*, *-arz*, *-as(z)*, *-aszek*, *-awa*, *-ab*, *-ag*, *-da*, *-ec*, *-eczka*, *-ej*, *-ek*, *-el*, *-eń*, *-eński*, *-esz*, *-eż*, *-ęba*, *-ich(a)/-ych(a)*, *-iga*, *-ik/- (cz)yk*, *-iła/-yła/-yło/-ela/-elo*, *-in*, *-iński/-yński*, *-isz*, *-ka*, *-ko*, *-ło*, *-nik*, *-o*, *-och*, *-ol/-oła/-olo*, *-oń*, *-or*, *-osz*, *-os*, *-ot(a)*, *-owski*, *-skil/-cki*, *-uch(a)*, *-uć*, *-uga*, *-ul(a)*, *-ul(a)*, *-ur(a)*, *-ut(a)*, *-wa*, *-y*, *-yka* itp. [Bubak, 1986, s. 61; zob. też m.in. Gala, 1987–1988; 1988; Kowalik-Kaleta, 2007; Magda-Czekaj, 2011; Olejnik, 2019].

wykładników derywacyjnych urabiających rzeczowniki w gwarach piotrkowskich (180). Zagadnienie to warto jest głębszego zbadania.

Prototypowe konstrukcje antropomiczne motywowane słownictwem ludowym stanowią rzeczowniki (zróżnicowane słowotwórczo) przeniesione do klasy nazwisk bez modyfikacji morfologicznej na płaszczyźnie onimicznej. W kreacji nazwisk derywowanych wyspecjalizował się przymiotnikowy sufix *-ski* (osiemdziesiąt sześć nazwisk). Pozostałe wykładniki derywacyjne z komponentami *-cz-*, *-k-*, *-ł-*, *-n-*, *-ń-*, *-rz-*, *-t-* utworzyły łącznie czterdzieści cztery antroponimy. Wykładniki morfologiczne *-al-*, *-ala-*, *-el-*, *-ewicz-*, *-owicz-*, *-oń-*, *-ta-*, *-ot-*, obecne w omawianych antroponimach piotrkowskich, nie należą do produktywnych w słowotwórstwie ludowym [zob. Gala, Gala-Milczarek 2014].

Pomimo wskazanych wyżej różnic wyłania się cecha wspólna rzeczownikowych derywatów w gwarach piotrkowskich i historycznych antroponimów na ziemi piotrkowskiej, motywowanych słownictwem ludowym, a mianowicie większa aktywność derywacyjna wykładników z podstawowym *-k-* [zob. Gala, Gala-Milczarek 2014, s. 70–216; Gala-Milczarek, 2009, s. 153].

W XIX wieku antroponimy bardzo często tworzone były według funkcjonujących już wtedy w świadomości użytkowników języka schematów antropomicznych. Procesem związanym z kategoryzacją w ujęciu kognitywnym jest schematyzacja. Następowo stopniowe utrwalenie (rutynizacja) danej konstrukcji nazewniczej, która ostatecznie nabiera statusu jednostki [Skowronek, 1997, s. 149]. Schematyzację można opisać najogólniej jako interpretację nowego doświadczenia w odniesieniu do już istniejących struktur, prowadzącą do powstawania powielei antroponomastycznych [Gala, 2014, s. 578]. W ten sposób tłumaczyć można wyjątkową aktywność wykładnika morfologicznego *-ski* w tworzeniu nazwisk piotrkowskich motywowanych słownictwem ludowym.

Nazwy własne w fazie doonimicznej, jako znaki, denotowały szczegółowe treści semantyczne, odzwierciedlone w poszczególnych kategoriach antropomicznych. Niekiedy ze względu na kilka znaczeń motywujących je podstaw apelatywnych, realizowały więcej niż jedną kategorię. Słownictwo ludowe służyło najczęściej do opisywania nazywanych osób, wskazywania na ich charakterystyczne cechy (kategoria wygląd i charakter; kategoria część–całość, zbiór–element) poprzez przywoływanie relacji człowieka z otaczającym go światem, z przedmiotami codziennego użytku, kulinariami, roślinami i zwierzętami z najbliższego środowiska czy z uciążliwymi zjawiskami przyrodniczymi. Nazwy z kategorii przestrzeń i miejsce odnoszą się do charakterystycznych punktów terenu, wyglądu uprawianej ziemi, wskazują na miejsca podmokłe, bagniste lub zalesione. Antroponimy mają charakter relacyjnych określeń pochodzących od konkretnych miejsc (np. *grota*, *wąwóz*) czy zabudowań mieszkalnych (np. *nędzny dom*, *pałac*) lub budynków ważnych w gospodarstwie (np. *młyn*, *kurnik*). Są także odzwierciedleniem wartości pożądanых (np. *odwaga*, *męstwo*) i nieakceptowanych (np. *nieuczciwość*, *skapstwo*, *ociężałość*

umysłowa) w życiu lokalnej społeczności. Przybliżają rodzaj pracy i zatrudnienia mieszkańców miasta i okolicy, oddając charakter XIX-wiecznego Piotrkowa w perspektywie historycznej.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

- ap. – *appellativum*
- augm. – *augmentativum*
- dem. – *deminutivum*
- hebr. – hebrajski
- im. – imię
- n. – nazwisko
- n. m. – nazwa miejscowa
- n. os. – nazwa osobowa
- niem. – niemiecki
- przym. – przymiotnik
- stwniem. – staro-wysoko-niemiecki
- ż. – żeński

Źródła

AM – akta małżeństw z lat 1808–1842 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie.

AP – CIEŚLIKOWA Aleksandra, red., 2007–2015, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografią*, t. 1–5, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków.

AU – akta urodzeń z lat 1808–1826 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie.

AZ – akta zgonów z lat 1808–1832 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie.

DejSl – DEJNA Karol, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 1974, A–B, t. 20, s. 189–277; 1975, C–D, t. 21, s. 135–290; 1976, E–J, t. 22, s. 135–268; 1977, K, t. 23, s. 147–290; 1978, L–M, t. 24, s. 149–274; 1979, N–Ó, t. 25, s. 123–176; 1980, Pa–Por, t. 26, s. 177–257; 1981, Pos–R, t. 27, s. 129–281; 1982, Sa–Sy, t. 28, s. 119–261; 1984, Sz–U, t. 29, s. 83–233; 1985, W, t. 30, s. 91–213; 1986, Z–Ż, t. 31, s. 143–265.

Fros – FROS Henryk, SOWA Franciszek, 1997–2007, *Księga imion i świętych*, t. 1–6, Wydawnictwo WAM, Księżyca Jezuita, Kraków.

- GSNP – GALA Sławomir, 1997, *Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej*, Wydawnictwo Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski–Łódź.
- IŻ – KOŚKA Lidia, red., 2002, *Imiona przez Żydów polskich używane*, Wydawnictwo Austeria, Kraków.
- KCH – księga chrztów z lat 1840–1863 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie.
- KM I – księgi meldunkowe Piotrkowa z lat 1864–1880.
- KM II – księgi meldunkowe Piotrkowa z lat 1881–1930.
- NG – KLIMEK Zygmunt, opr., 1997, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- SG – SULIMIERSKI Filip, CHLEBOWSKI Bronisław, WALEWSKI Władysław, red., 1880–1902, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, Druk „Wieku” Nowy Świat, Warszawa.
- SI – JANOWSKA Wanda, SKARBK Aldona, ZBIJOWSKA Bronisława, ZBINIOWSKA Janina, 1991, *Słownik imion*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SNMP – RASZEWSKA-KLIMAS Agnieszka, PIOTROWICZ Elżbieta, PACAN-BONAREK Lidia, 2016–2017, *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego w XIX i XX wieku*, t. 1–2, Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź.
- SSNO – TASZYCKI Witold, red., 1965–1987, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1–6, Suplement, t. 7, oprac. pod kier. M. Malec, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- TaszN – TASZYCKI Witold, 1926, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

BIBLIOGRAFIA

- BUBAK Józef, 1986, *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- CZOPEK-KOPCIUCH Barbara, 2004, *Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry*, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków.
- GALA Sławomir, 1987–1988, *Nazwiska i przezwiska mieszkańców ziemi piotrkowskiej*, „Studia Regionalne”, t. 11–12(16–17), s. 25–39.
- GALA Sławomir, 1988, *Słowotwórstwo antropimów na tle słowotwórstwa apelatywnego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 34, s. 53–59.

- GALA Sławomir, 2014, *Rola antroponimicznego przyrostka -ski w kulturze nazewnictwej*, w: I. Jaros, red., *Wybór pism dialektologicznych i onomastycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 573–580.
- GALA Sławomir, GALA-MILCZAREK Beata, 2014, *Rzeczownikowe derywaty sufiksalne w gwarach północnomalopolskich i małopolsko-mazowiecko-wielkopolskiego pogranicza*, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- GALA-MILCZAREK Beata, 2009, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach piotrkowskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- GRZEGORCZYKOWA Renata, 1993, *Znaczenie wyrażeń a wiedza o świecie*, w: J. Bartmiński, R. Tokarski, red., *O definicjach i definiowaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 73–82.
- KALETA Zofia, 1998, *Gramatyka onomastyczna w ujęciu kognitywnym*, w: E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, red., *Najnowsze przemiany nazewnictwa*, Wydawnictwo Energeia, Warszawa, s. 241–253.
- KOWALIK-KALETA Zofia, 2007, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, t. 1, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- KULIGOWSKA Katarzyna, 2014, *Kategoryzacja słowotwórcza w strukturalizmie i językoznawstwie kognitywnym (na przykładzie kategorii nomina attributiva i nomina instrumenti)*, „Acta Neophilologica”, nr 16(1), s. 65–75.
- LANGACKER Ronald W., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1: *Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER Ronald W., 2008, *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, University Press, Oxford.
- MAGDA-CZEKAJ Małgorzata, 2011, *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk (-icz, -owicz, -ewicz i z podstawowym -k-) okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków.
- MAGDA-CZEKAJ Małgorzata, 2012, *Nazwy pokrewieństwa jako baza leksykalna nazwisk*, w: M. Ološtiak, red., *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*, Prešovská Univerzita v Prešove, Prešov, s. 86–92.
- MATUSIAK-KEMPA Iza, 2019, *Nomen omen. Studium antropologiczno-aksjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- OLEJNIK Marek, 2019, *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- RASZEWSKA-KLIMAS Agnieszka, 2018, *Wieloznaczność nazwisk Polaków*, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- SKOWRONEK Katarzyna, 1997, *Polskie nazwiska a kultura. Propozycja badań kognitywnych*, „Biuletyn PTJ”, nr 53, s. 145–156.
- SKOWRONEK Katarzyna, 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.

- TABAKOWSKA Elżbieta, 2001, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- TAYLOR John R., 2001, *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- TAYLOR John R., 2002, *Cognitive Grammar*, Oxford University Press, Oxford.
- WASZAKOWA Krystyna, 2003, *Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego)*, w: I. Ohnheiser, red., *Słowotwórstwo/Nominacja. Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Universität Innsbruck – Institut für Slavistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, s. 411–435.
- WRONICZ Jadwiga, red., 2016, *Słownik gwar małopolskich*, t. I: A–Ó, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.